

Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi Sayı: 14/2 2025 s. 333-346, TÜRKİYE

Araştırma Makalesi

**MİT-RİTÜEL KURAMI'NIN HALK BİLİMİNDE KULLANIMI ÜZERİNE BİR
DEĞERLENDİRME: AL, SAÇ, EŞİK VE ATEŞ MİTOLOJİSİ**

Mustafa EREN*

Geliş Tarihi: 10 Ocak 2025

Kabul Tarihi: 16 Mart 2025

Öz

İlk folklor çalışmalarında genellikle metin merkezli Tarihî-Coğrafi Fin Kuramı kullanılmıştır. Bu kuram aracılığıyla; folklor ürünlerinin yapı, konu ve motiflerinden hareketle varyantlarının incelendiği bilinmektedir. Tarihî-Coğrafi Fin Kuramı'nın devamı ve tamamlayıcısı olarak ortaya çıkan kuram ise Mit-Ritüel Kuramı'dır. Bu kuram, folklorun ritüeller ve mitolojiyle bağlantısını tespit etmeye çalışmaktadır. Bu doğrultuda çalışmada ilk önce Mit-Ritüel Kuramı'nın halk bilimi çalışmalarındaki yeri ve önemi üzerinde durulmuş, ardından bu kuram çerçevesinde Türk kültüründe "Al, Saçı, Eşik ve Ateş" ile ilgili inançlar incelenmiştir. Bu inançların her birinin ritüel ve mitlerle ilişkili olduğu, Al'ın mitolojideki kötü ruhun saçlısı olan Albis'a dayandığı, saçının Tanrı veya kutsal ruh olarak düşünülen varlıklara saygı amaçlı olduğu, eşik'in koruyucu bir ruha dayandığı, ateşin ise kurtuluş ve kötülüklerden arınma temelli olduğu belirlenmiştir. Dolayısıyla Mit-Ritüel Kuramı'nın folklor çalışmalarında kullanılmasının folklorun birlik ve beraberliği sağlama yönünü ön plana çıkaracağı, kültürel kimliğin belirlenmesi ve aidiyet duygusunun güçlenmesi için bu kuramın kullanılması gerektiği tespit edilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Mit-Ritüel Kuramı, Al, saç, eşik, ateş.

**AN EVALUATION OF THE USE OF MYTH-RITUAL THEORY IN
FOLKLORE: THE MYTHOLOGY OF AL, SACI, THRESHOLD AND
FIRE**

Abstract

In the first folklore studies, the text-centered Historical-Geographical Finnish Theory was generally used. It is known that through this theory, the variants of folklore products were examined based on their structure, subject and motifs. The theory that emerged as a continuation and complement of the Historical-Geographical Finnish Theory is the Myth-Ritual Theory. This theory tries to determine the connection of folklore with rituals and mythology. In this direction, the study first focused on the place and importance of the Myth-Ritual Theory in folklore studies, then within the framework of this theory, beliefs about "Al, Saçı, Threshold and Fire" in Turkish culture were examined. It was determined that each of these beliefs were related to rituals and myths, that "Al" was based on "Albis", the haired person of the evil spirit in mythology, that "Saçı" was for the purpose of respecting beings considered as God or holy spirits, that the threshold was based on a protective spirit, and that fire was based on salvation and

* Dr. Öğr. Üyesi; Ordu Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, kutaymustafa@hotmail.com.

purification from evil. Therefore, it has been determined that the use of Myth-Ritual Theory in folklore studies will highlight the aspect of folklore that provides unity and solidarity, and that this theory should be used to determine cultural identity and strengthen the sense of belonging.

Keywords: Myth-Ritual Theory, Al, saç, threshold, fire.

Giriş

Dünyada folklor çalışmalarının tarihi, 1846 yılında İngiliz eski eserler uzmanı William John Thoms'ın Londra Atheneum dergisinde yayımladığı "Folklore" adlı çalışmaya kadar gitmektedir (Oğuz, 2000, s. 11). Ancak 1812 yılında Jacob ve Wilhelm Grimm kardeşlerin Almanya'da yaptıkları derlemelerle yayımladıkları "Ev ve Çocuk Masalları" adlı kitap folklorun bir bilim dalı olmasının başlangıcı olarak kabul edilmektedir (Krohn ve Krohn, 2004, s. VII). Grimm Kardeşler bu kitapta masalla epik efsane ve masalla mit arasında bir ilgi olduğunu göstermişlerdir (Bayat, 2016, s. 35). Dolayısıyla bu çalışmayla Grimm Kardeşler, Mit-Ritüel Kuramı'nın ilk araştırmalarını yapmışlardır denilebilir. Esasları daha sonra belirlenecek olan bu kuramın önemi böylece ortaya çıkmıştır. Grimm Kardeşler yaptıkları bu derleme ve inceleme çalışmalarıyla folklorda benzerliği, milletlerin eski akrabalığına bağlamaktadırlar (Bayat, 2016, s. 35). Bu görüş, Mit-Ritüel Kuramı'nın folklorun mitolojiden kaynaklandığını öne süren teorisinin ilk ifadesidir.

Avrupa'daki bu ilk kuramsal çalışmaların ardından Türkiye'de folklorun bilimselleşmesi ve araştırma alanı olarak değerlendirilmesi Ziya Gökalp, Fuat Köprülü ve Rıza Tevfik Bölükbaşı'nın 1913-1914 yıllarında yaptıkları çalışmalar ve yayınlarla olmuştur (Oğuz, 2000, s. 12). Ziya Gökalp, Halka Doğru dergisinde 23 Temmuz 1913'te yayımlanan "Halk Medeniyeti I – Başlangıç" adlı yazısıyla folklor teriminin yerine "halkiyât" ifadesini kullanarak Türkiye'de folkloru tanıtan ilk yazıyı kaleme almıştır. Fuat Köprülü ise İkdâm Gazetesi'nde 6 Şubat 1914 tarihinde yayımlanan "Yeni Bir İlim: Halkiyat-Folklore" adlı yazısıyla Türkiye'de ilk defa folklor tabirini kullanmıştır. Rıza Tevfik Bölükbaşı ise Peyam Gazetesi'nde 5 Mart 1914 tarihinde yayımlanan "Folklore" adlı yazısıyla folkloru hikmet-i avam olarak açıklamıştır. Folklor yerine günümüzde yaygınlık kazanan "halk bilimi" tabiri ise daha sonraları ortaya çıkmıştır (Ekici, 2007, s. 15).

Bu ilk çalışmalarda genellikle folklorun ilk kuramlarından sayılan ve Finlandiyalı halk bilimci Julius Krohn (1835-1888) tarafından kurulan Tarihî-Coğrafi Fin Kuramı (Karşılaştırmalı Teori-Krohn¹ Yöntemi) kullanılmıştır. Bu kuram, ele alınan folklor ürününün yapı ve içeriğini inceleyerek varyantlarını ve buradan hareketle ilk metnini (urform) bulmayı amaçlar (Oğuz, 2000, s. 13). Bu folklor ürünü bir anlatı değil de ritüel, inanç veya bir gelenek ise bu ritüel, inanç veya geleneğin ilk şekline ulaşmak hedefindedir.

Tarihî-Coğrafi Fin Kuramı, masallardan mitlere ulaşmak ve milletlerin akrabalıklarını tespit etmek amacını da taşımaktadır (Krohn ve Krohn, 2004, s. VII). Halk bilimi alanında ilk bilimsel çalışmaların odak noktası olan bu kuram; metin derleme ve derlenen metni yapı, içerik bakımından en ince ayrıntısına kadar incelemede oldukça başarılıdır. Bu kuram çerçevesinde yok olmaya yüz tutmuş birçok anlatı yazıya aktarılmış; bu metinlerdeki tip ve motif çalışmaları sınıflandırmada ve metinler arası karşılaştırmalarda etkili olmuştur. Tarihî-Coğrafi Fin Kuramı, Türkiye'de de ilk folklor çalışmalarının temelini oluşturmaktadır. 1970'li yıllara kadar yapılan

¹ Tarihî-Coğrafi Fin Kuramı'nın kurucusu Julius Krohn'dur. Krohn, bu yöntemle Kalevala Destanı'nın kaynaklarını, yayılma alanlarını ve varyantlarını tespit etmiştir.

bilimsel çalışmalar bu kuram çerçevesinde gelişmiştir. Mit-Ritüel Kuramı ise Tarihî-Coğrafi Fin Kuramı'na katkı sunan ve ondan faydalanan bir kuramdır. Metnin motif ve epizotlarını bulmak, varyantlarını incelemek, bu varyantlardan hareketle ilk metne ulaşmak, Mit-Ritüel Kuramı'nın çalışma alanını yani metni tarih itibarıyla geriye götürmektedir.

Bu doğrultuda çalışmada ilk önce Mit-Ritüel Kuramı'nın temelini oluşturan mit ve ritüel kavramları üzerinde durulmuş, ardından Mit-Ritüel Kuramı'nın özellikleri ve halk bilimi çalışmalarındaki önemi açıklanmıştır. Daha sonra bu kuram çerçevesinde Türk kültüründe “Al, Saçı, Eşik ve Ateş” ile ilgili inançlar bağlamları da dikkate alınarak incelenip değerlendirilmiştir.

1. Mit ve Ritüel

Mit-Ritüel Kuramı'nın daha iyi anlaşılabilmesi için mit ve ritüel kavramlarının bilinmesi gerekmektedir. Fuzuli Bayat miti, “*dünyanın ve hayatın menşei, tabiat olayları, tanrılar, efsanevi kahramanlar ve ruhlar hakkında insanların en eski tasavvur ve düşüncelerinden ibarettir*” diyerek tanımlar (2016, s. 30). Jack Goody ise mitolojiyi, “*tanrılarla, mabutlarla ve bunların insanlarla olan -uzak veya yakın- ilişkilerini sağlayan doğaüstü varlıklarla ilgilenen dünya görüşüdür*” diyerek ifade eder (2018, s. 69). Eliade'nin mit tanımı ise günümüzde de geçerliliğini koruyan mitin özelliklerini de içeren bir ifadeye sahiptir. Bu özellikler; “*kutsallık, eskilik, doğaüstülük ve yaratılış öyküsü*”dür. Ona göre mit, doğaüstü varlıkların başlangıçtaki yaratıcı etkinlikleridir (Eliade, 2001, s. 15-16). Seyidoğlu ise mit tanımlamalarında, mitolojik eski anlatı ve ritüellerle günümüz arasında bağlantı kurar: “*Mitler sadece dünyanın, hayvanların, bitkilerin ve insanların menşeiini anlatmaz, aynı zamanda bugünkü insanın ne olduğunu, nasıl yaşadığını, hangi kanunlara göre yaşadığını, hangi şartlarda çalıştığını anlatır.*” (2002, s. 18). L. Honko, mitin dinle ve sosyal davranış kurallarıyla ilgili olduğunu toplumun dinî ve sosyal değerlerini yansıttığını savunur (2002, s. 255). J. Veries mitin; üzerinde yaşadığımız doğa ve doğal olayları açıklama ve anlama düşüncesinin ürünü olduğunu belirtir (2002, s. 291). Bu tanımlamaların yanında bazı bilim adamları mitolojiyi ilkel insanların dinî inançları olarak nitelerken bazıları mitleri dinin bir parçası olarak görürler. Bu görüşlerin aksini savunanlar da vardır. Onlara göre mitolojide hiçbir dinî unsur bulunmamaktadır (Bayat, 2016, s. 79). Türk Dil Kurumunun Güncel Türkçe Sözlük'teki mit tanımlaması ise mitin alegorik bir halk hikâyesi anlatısı olduğu yönündedir: “*Geleneksel olarak yayılan veya toplumun hayal gücü etkisiyle biçim değiştiren alegorik bir anlatımı olan halk hikâyesi; mitos.*” (www.tdk.gov.tr, 2023).

Mitin neyi kapsadığı ve ne ile ilgili olduğu sorusu farklı bakış açılarıyla açıklanmaya devam etmektedir. Mitin bir metne dayanmaması ve farklı anlatı, ritüel ve gelenekten elde edilen bilgilerle oluşturulması hem kapsamını genişletmiş hem de araştırılması güç bir alan ortaya çıkarmıştır. Ancak mitin hemen herkesçe ortak kabul edilen yönü kutsallıktır. Bu kutsallığı din ile ilişkilendirenler de olmuştur. Bunun yanında tanrıların ve yaratılışın hikâyesi olduğu, doğal olayları açıkladığı, sembollere dayandığı yönünde açıklamalar bulunmaktadır. Tüm bunlardan hareketle mit, ilkel insanların veya eski toplulukların dinî inançlarıdır da denilebilir. Doğumu ölümü, geceyi gündüzü, mevsimleri ve doğal olayları sorgulayan insanlar bunları sembolleştirerek ritüellerle ifade etmişlerdir. Ritüellerle bu olayların ifade edilip açıklanmasındaki amaç saygı ve korku olabilir. İfade ise ilk insana ilginç gelen bu olayların vücut hareketleriyle taklidi şeklindedir. Bu ifade biçimleri söze ve harekete dayalı mitolojiyi oluşturmuştur. Mitin kutsal ve gerçek kabul edilen anlatı, inanç ve hareket olması geleceğe

aktarılmasına ve şekil değiştirerek folklorun içinde farklı gelenek, görenek, âdet ve inançlarda yaşamasına neden olmuştur.

Ritüel ise “yazıya geçmemiş hiç değişmeyen ifadelerin ve belirli şekildeki hareketlerin kesin sıralarla oyuncular tarafından ortaya konulması” olarak tanımlanmaktadır (Rappaport, 2008, s. 299). Güncel Türkçe Sözlük’te buna benzer bir tanımlama vardır: “Bir din veya inanç sistemine ait ibadet, ayin, merasim ve bu sırada uyulması gereken kurallar.” (www.tdk.gov.tr, 2023). Bu tanımlamalardan ritüelin ifade, söz ve hareketlerden oluştuğu açıktır. Ritüeller aynı zamanda bilgi ve inançları da geleceğe taşıyan bir bellek durumundadırlar. Bu bilgi ve inançlar ritüellerdeki söz, hareket ve davranışlarla aktarılırlar. Ritüelin bağlı olduğu toplum üyeleri ritüellerdeki bu uygulamaları kendi inanç değerleriyle yoğurarak anlamlı hâle getirirler (Köse, 2021, s. 64-65). İşte bu ifade, söz ve hareketler ile bunların anlamları mitolojiyi meydana getirir. Çünkü mitoloji sadece yazılan ve söylenen destan, masal, efsane, türkünden ibaret değildir; ayin, gösteri gibi hareket ve şekilleri de kapsar (Bayat, 2016, s. 27).

L. Raglan (1885-1964); mit ve ritüellerin ilişkili olduğunu, mitlerin ritüellerden doğduğunu hatta bazı ritüellerin kaybolmasına ve buna bağlı mitlerin unutulmasına karşın bu ritüel ve mitlerin hikâyeye dönüşüp devam ettiğini; ritüellerin aynı zamanda müzik, dans, resim ve heykel gibi türlerin temelinde de bulunduğunu belirtir (2002, s. 325, 330). Halk oyunlarındaki hareketler birtakım ritüellere dayanır. Horon, halay gibi oyunlarda tempolu bir şekilde icra edilen hareketler, jest ve mimikler bir zamanlar ayin ve törenlerde doğa güçleri için uygulanan ritüellerin kalıntılarıdır. Bunun yanında müzik ritim ve sözleri, resim ve heykel sanatı ritüelden mitolojiye ve mitolojiden sanata yansımadır.

2. Ritüel’den Mite, Mitten Halk Bilimine Geçiş

Başlangıçta hareket ve şekillere dayanan günümüzde ritüel dediğimiz olgular, zamanla sözlü hâle gelmekte ve mitlerin doğup gelişmesini sağlamaktadır. Mitler ise kültürel değişimlerle halk bilgisi ve sözlü kültür ürünlerine dönüşmekte dolayısıyla folklorun temelini oluşturmaktadır. Bugün folklor ürünlerinin anlamını bilebilmek ve halk inançlarını hurafelikten kurtarmak ancak mitolojiyi iyi bilmekle olur. Mit ile ritüel ilişkisini Fuzuli Bayat şöyle vurgulamaktadır: “İlkel inançların kalıntıları mit ve ritüellerde korunarak folklor düşüncesinin masal, destan, efsane, manî, ağıt, seyirlik oyunlar, merasim ve tören türkülleri gibi türlerine geçmiş bu türlerin esasını oluşturmuştur” (2016, s. 30). Burada verilen “inanç, mit ve ritüel, folklor” sıralamasının “inanç, ritüel, mit ve folklor” olarak belirlenmesinin inançtan folklor uzanan çizgide daha belirleyici ve kapsayıcı olacağı açıktır. Çünkü ilk insanlar evren, doğa, dünyanın ve insanın yaratılışı ile ilgili inançlarını ritüellerle sembolleştirmişlerdir. Bu ritüeller zamanla destan, masal, halk hikâyesi gibi mitolojik anlatılara dönüşmüş veya bir türkülle ifade edilmiştir. Mitoloji ise günümüzde folklorun bir parçası olarak yer almaktadır.

W. J. Gruffydd, mitlerin tarihteki bu yolculuğunu dört aşama ile izah etmektedir: “1. Mitoloji vardır. 2. Mitoloji tarihe dönüşür. 3. Mitolojik tarih folklorla dönüşür. 4. Folklor edebi masalların ortaya çıkışında kullanılır ve masallar oluşur” (Akt., Çobanoğlu, 2002, s. 165). L. Raglan, bu süreci insan kurban edilmesinden, kurban edilmiş gibi yapılan ritlere ve buradan insan yerine hayvan kurban edilmesine dönüşüm olarak ifade eder (Akt., Çobanoğlu, 2002, s. 165). Dolayısıyla başlangıçta kutsal olduğuna inanılan bir hareket ritüele dönüşerek sembolikleşmiş ve bu ritüel mitolojik bir gelenek olarak devam ettirilmiştir. Burada uygulanan gerçeklikten sembolizme doğru bir yolculuk aslında folklorun geleneksel yolculuğudur.

Folklorun temeli de gerçekliğe dayanır. Bu gerçeklik, kutsallıkla bağlantılı ifade, söz ve hareketlerdir. Bu minvalde A. H. Krappe, mitin yolculuğunu, ilk doğuşunu ve gelişim sürecini folklorla dayandırarak mitlerin her türlü olayı açıklayıcı ve bu olayların sebeplerini belirleyici hikâyeler olduğunu belirtir (2002, s. 236).

Burada ilk ritüeller yani hayatı açıklama ve anlamlandırma biçimleri folklor olarak tanımlanmış bu folklor ise mitolojiyi meydana getirmiştir. Mitolojinin de günümüzde folklor olarak yaşadığı görülmektedir. Dolayısıyla folklor kendisini geleceğe mitolojiyle taşımıştır. İşte bu aşamada, bu yolculuğu açıklamaya çalışan Mit-Ritüel Kuramı ortaya çıkmaktadır. Bu kuramın amacı folklorun mitolojik ve ritüellere dayalı kökenini bulmak ve incelemektir.

3. Mit-Ritüel Kuramı

Halk biliminin bilimsel bir disiplin olarak kabul edilmeye başlanıp ilk çalışmaların yapılmasıyla XIX. yüzyıldan itibaren kuramlar da ortaya çıkmaya başlamıştır. Her bir kuram kendinden önceki kuramın eleştirisi, reaksiyonu veya tamamlayıcısıdır. Kuram genel anlamda “istemli bir biçimde düzenlenmiş birçok olayı açıklayan ve bir bilime temel olan kurallar, yasalar bütünü; nazariyat, nazariye, teori” (www.tdk.gov.tr, 2023) olarak açıklanmaktadır. Kuramların amacı ise belirli bir konuda en doğru açıklamayı yapmak ve doğru sonuca varmaktır.

Tarihî-Coğrafi Fin Kuramı, XIX. yüzyılın ortalarından itibaren folklor ürünlerini inceleyip açıklamaya başlamışken folklor ürünlerini farklı bir bakış açısıyla yorumlayan Evrimsel Halk Bilimi Teorisi adıyla yeni bir kuram ortaya atılmıştır. Evrimsel Halk Bilimi Teorisi veya İngiliz Antropolojik Halk Bilimi Okulu adıyla anılan bu kuram, İngiliz Sir Edward Burnett Tylor (1832-1917) tarafından kurulmuştur (Çobanoğlu, 2002, s. 146). Kuramın amacı, insanlık kültürünün gelişme evrelerini ortaya çıkarmaktır çünkü bu anlayışa göre bütün toplumların “hayat tarzı, gelenekleri ile dinî ve edebi kavramları” arasında benzerlikler bulunmaktadır (Çobanoğlu, 2002, s. 146-147). Mit-Ritüel Kuramı ise bu kuramın “mitlerin temelinin tarihsel gerçeklerden kaynaklandığı” görüşüne bir eleştiri ve tepki niteliğindedir. Tüm bu kuramların altında yatan veya ulaşmak istedikleri sonuç ise köken sorunu diye de tanımlayabileceğimiz aitlik ve aidiyet duygusunun tatmini ve kültürel kimliğin belirlenmesi ile ilgilidir. Eliade, aitlik duygusunu ifade eden soylu bir kökene sahip olmayı istemenin insanları tarihin en eski devirlerini araştırmaya ittiğini belirtmekte ve bu durumu şöyle özetlemektedir:

Modern dünyanın başlangıcında, ‘köken’in hemen hemen büyüğü bir saygınlığı vardır. İyice yerleşmiş bir ‘köken’e sahip olmak demek, sonuçta, soylu bir köken ile övünmek demektir. XVIII. ve XIX. yy’daki Rumen aydınları gururla ‘Bizim kökenimiz Roma’ya dayanır!’ deyip duruyorlardı. Latin soyundan gelme bilinci, onlarda, Roma’nın büyüklüğüne bir tür gizemli katılıma eşlik ediyordu. (...) XIX. yy.ın başlangıcında, ‘soylu köken’ hayali, bütün orta ve güneydoğu Avrupa’da ulusal tarihe, özellikle de bu tarihin en eski evrelerine karşı gerçek bir ilgi uyandırdı (Eliade, 2001, s. 223-224).

Mit-Ritüel Kuramı’nın kurucusu L. Raglan, 1955 yılında yayımlanan “Mit ve Ritüel” adlı yazısında mitlerin bozulmuş veya değişmiş eski tarih değil, ritlerle ilişkili olduğunu öne sürmektedir (Raglan, 1955; akt., Çobanoğlu, 2002, s. 163). Onun ortaya koyduğu sıralama, ritüelden mitolojiye geçişi ifade eder ve bu anlayış Mit-Ritüel Kuramı’nın temelini oluşturur.

Mit ve mitolojinin ritüellerle ilişkisinin yanında mit ve mitolojiyi açıklayan birçok kuram yer almaktadır. Bu bağlamda P. S. Cohen (1928-1999), mitlerin incelenmesinde ortaya

çıkan ve mitleri farklı yönlerden izah etmeye çalışan kuramları “*insan, medeniyet ve kültür formları; sembolik işlevler; bilinçaltı; toplumsal birlik ve bütünlük; toplumsal uygulamaları meşrulaştırma; mit-ritüel ve yapısal*” kuramlar olarak yediye ayırmaktadır (2002, s. 273-274). Burada adı geçen her bir kuramın miti açıklama ve yorumlama biçimi farklıdır.

Bu kuramlardan biri olan Mit-Ritüel Kuramı; “Kültür ve sanat ilkel insanın dinî ayinleri mahiyetindeki ritüel törenlerinde yer alan davranışlarından, özellikle de kurban törenlerindeki kalıplaşmış hareketlerinden kaynaklanmaktadır. Kültür evrimleşerek geliştikçe ritüeller de buna paralel olarak sözelleşmekte ve mitlerin doğup gelişmesinin kaynağını oluşturmaktadır.” (Çobanoğlu, 2002, s. 163) anlayışıyla hareket etmektedir. Dolayısıyla Mit-Ritüel Kuramı, halk bilimi araştırmalarını kültürün; ritüellerden mite, mitten kültür ve sanata evrilmesi boyutuyla incelemekte ve değerlendirmektedir.

4. Mit-Ritüel Kuramı Bağlamında Türk Kültürü

Kültür, toplumların geçmişten getirdikleri maddi ve manevi bütün değerleri ve araçları olarak tanımlanmaktadır (www.tdk.gov.tr, 2023). Mitoloji ve tüm gelenekler bu kültürün bir parçasıdır. Halk bilimi olarak adlandırılan folklor ise kültürü inceleyen bir bilim dalıdır. Türk kültürü, zengin bir içeriğe sahiptir ve birçok coğrafyaya dağılmıştır. Bunda Türk milletinin köklü bir tarihî geçmişe sahip olması etkilidir. MÖ 2000’li yıllardan itibaren Türk tarihi, devlet geleneği, sosyal yaşamı ve kültürü üzerine gerek Çin kaynaklarından gerek sözlü kültürden derlenen malzemelerden birçok bilgiye ulaşmak mümkündür. Tarihte kurulan ilk Türk devleti olarak bilinen Hunlar, Türk adıyla kurulan ilk Türk devleti Göktürkler ve yerleşik hayata geçen ilk Türk topluluğu olan Uygurlar Türk kültür coğrafyasının şekillenmesinde en etkili devletlerdir. Bu dönemlerden kalma yazılı metinler ve anlatılar bugünkü Türk folklorunun kökenlerini araştırmak bakımından önemlidir. Altay-Yakut (Saha) Türkleri ve Saka Türklerinin sözlü kültürden derlenerek yazıya geçirilen destanları ise Türk mitolojisinin ve dolayısıyla Türk kültürünün en önemli kaynaklarından. Mit-Ritüel Kuramı bu kaynaklardan elde ettiği ritüel ve mitlere ait bilgilerle kültürü anlamlandırmaya ve açıklamaya çalışmaktadır.

Mit Ritüel Kuramı’nın folklorla uygulanmasına Ordu ve Giresun yörelerinde her yıl 20 Mayıs’ta kutlanan “Mayıs Yedis” şenlikleri örnek olarak gösterilebilir. Bu geleneksel şenlikte yedi dalgadan atlama ve denize yedi çift bir tek taş atma geleneği vardır. Bu gelenekler birer ritüeldir. Peki, bu ritüeller nereden doğmuştur ve Mit Ritüel Kuramı’na göre nasıl açıklanabilir? İnaniş’a göre Samsun yöresinde yaşayan Amazonlar denilen kadın egemen bir toplumun savaşçı kadınları, her yıl Ordu ve Giresun sahillerine gelerek yörenin erkeklerini kaçırpı ya köle olarak kullanırlar ya da öldürürlermiş (Oğuz, 2006, s. 10). Bundan çok ıstırap çeken yöre kadınları, Amazon kadınlarını korkutmak için denize doğru taşlar atarak ve Amazonların kayıklarına doğru dalgalarından atlayarak hücum edip onları geri püskürtmeyi başarmışlardır. Bu tarih 20 Mayıs (Mayıs Yedis) günümüştür. Daha sonra her yıl aynı tarihte Amazon kadınları gelme de bu işlemi sembolleştirerek devam ettirmişler. Dolayısıyla bu hareketlerden bir ritüel ortaya çıkmıştır. Bu ritüel, denize yedi çift bir tek taş atma ve yedi dalgadan atlama şeklinde mitolojik bir hâl almış yani kutsallık kazanmıştır. Günümüzde de bu uygulamalar, bir gelenek olarak devam etmektedir. Bu geleneğin anlamı ise bolluk bereket ve dileklerin kabul olmasına dönüşmüştür.

Mit-Ritüel Kuramı’nın bu bakış açısını Türk halk biliminin hemen her alanına uygulamak mümkündür. Destan, masal, halk hikâyesi, türkü, mâni gibi sözlü kültür

ürünlerindeki mitolojik unsurlar ve bu unsurların kaynakları Mit-Ritüel Kuramı'nın kapsamına girmektedir. Halk inançları, törenler ve daha birçok alanda yapılacak çalışmalarda da bu kuram ekseninde hareket edilebilir. Bunlardan “Al Karısı, Saçı Saçma, Eşik ve Ateş-Ocak” ile ilgili inançların açıklamaları Mit-Ritüel Kuramı çerçevesinde bölümler hâlinde aşağıda ele alınacaktır.

4. 1. Al Karısı İnancı

Türk kültüründe “Al Karısı, Al Anası, Al Kızı, Albıs, Albız” adlarıyla yer alan ve “Al Bastı” olarak bilinen inancın Orta Asya ve Anadolu’da yaygın olduğunu görmekteyiz. Boratav “Al”ı “*Türk cinciliğinin bir figürü olan olağanüstü bir yaratık*” olarak tasvir eder. Özellikle lohusa kadınlara musallat olduğunu belirtir. İnanişâ göre geceleri atları çalarak yelelerini örer. Al’ın erkeklerden korktuğuna inanılır (2012, s. 32-33). Demir de Al’ı korkutan ve savuşturan bir nesnedir. Bu nedenle lohusa kadının yanına ve kırkı çıkmamış bebeğin beşiğine babanın atleti veya demirden bir nesne konulur.

Mit-Ritüel Kuramı’nın bakış açısıyla bu inanca yaklaşım, inancın mitolojik kökenini bulmakla ilgili olacaktır. Al Karısı, ilk olarak yazılı metinlerde, Radloff tarafından Altay-Yakut (Saha) Türkleri arasından derlenen Yaratılış Destanı’nda kötü ruhun saçlısı olarak yer almaktadır:

Kutu alınca Şeytan, çekildi dünyasına, Şeytan yaptı bir körük, bir kerpeten yanına. Eline çekiç alıp, vurdu örse bir defa, Tam çekicin altından, fırladı bir kurbağa Bir vurdu yılan çıktı, kıvrılarak kayboldu. Bir vurdu ayı çıktı, kaçıp toz duman oldu. Bir vurdu domuz çıktı, domuzun en vahşisi, Bir vurdu Albıs çıktı, kötü ruhun saçlısı. Bir vurdu Şulmus çıktı, kötülükleri saçtı, Bir vurdu deve çıktı, Tanrının sabrı taşı. Tanrı kızarak geldi, topladı neyi varsa Kerpeten, çekiç, körük, gibi ne şeyi varsa. Hepsini birden toplamış, ateşe atılmıştı (Ögel, 2010, s. 462).

Burada geçen kötü ruhun saçlısı ifadesi Al’ın saçlı bir varlık olduğunu bize göstermektedir. İlk mitolojik hikâyelere rastladığımız Yaratılış Destanı’nda Al, şeytanın yarattığı mitolojik bir varlık olarak yer almaktadır. Günümüzdeki Al inançlarının temeli de bu anlatıya dayanmaktadır. Bu metinde Al’ın saçlı olarak gösterilmesi günümüzde Al’ın atların yelelerini örmesi biçiminde bir inanç olarak karşımıza çıkmaktadır. Al’ın kötülüğü sembolize etmesi de yine onun Şeytan tarafından ortaya çıkarılmasıyla ilgilidir.

4. 2. Saçı Saçma İnancı

“Saçı Saçma” geleneğinin ritüelden mite ve mitten geleneğe dönüşü, Mit-Ritüel Kuramı’nın Türk kültürüne uygulanmasına bir diğer örnek olarak verilebilir. Bu geleneğin günümüzde Anadolu’nun birçok yerinde ve özellikle düğünlerde farklı adlarla uygulandığı görülmektedir. Düğünlerin bir bölümü olan gelin almanın sonunda gelin attan veya arabadan inerken kafasından şeker, bozuk para veya yörede yetiştirilen buğday, arpa, fındık gibi ürünler dökülür. Bu işlem kimi zaman da gelin yeni evine girerken yapılır. Bazı yerlerde bu nesneleri yüksek bir yere çıkan damat, gelinin başına doğru serper. Bu geleneğin bolluk ve bereket getirmesi amacıyla icra edildiği söylenir. Nazardan korunma amaçlı olduğu söylenen ateşe tuz atma geleneği de saçı saçma geleneğinin bir devamıdır. Bolluk, bereket veya nazardan korunma amaçlı yapıldığı söylenen bu geleneğin kökeni çok eskilere dayanmaktadır. Ancak geleneğin işlevi, Tanrı’ya veya tanrısal olduğuna inanılan bir varlığa sunulan bir hediyeden bolluk, bereket ve nazara evrilerek değişmiştir.

Eski Türklerde, Tanrı ve kutsal kabul edilen ruhlara kurbanlar sunulduğu bilinmektedir. Türk kültüründe kurban, kanlı ve kansız olmak üzere ikiye ayrılır. Kanlı kurban; at, sığır, koyun, keçi gibi hayvanlar olabilirken kansız kurbana saç adı verilir. Saçı; ateşe yağ atma, şarap serpmeye, hayvanları salıverme şeklinde de yapılabilir (İnan, 1986, s. 98). Bu saçılan nesneler, kavmin yetiştirdiği ve kutsal saydığı süt, kımız, yağ, buğday, darı, şarap gibi ürünler veya para olabilir (İnan, 1986, s. 100). “Darısı başımıza” deyimini de buradan gelmektedir (İnan, 1986, s. 100). Kazak ve Kırgız Türklerinin kadınları ilkbaharda ilk şimşegin çıktığı zaman etrafta süt, ayran, kımız dolu kapları dolaştırarak saç töreni yaparlar (İnan, 1986, s. 30). Eski metinlerde defin töreninden bahsedilirken defin törenine gelenler için et pişirildiği defni yapanların ise gelirken rakı içtiği ve bu rakıyı evin üst başı tarafına üç defa “umay ana” adına saçtıkları anlatılmaktadır (İnan, 1986, s. 35). Dolayısıyla saç saçma geleneğinin mitolojideki anlamı, Tanrı veya tanrısal varlıklara, onları memnun etmek için, serpilene hediyelerdir.

Mit-Ritüel Kuramı’nın bu geleneğe yaklaşımı, saçının ritüel olarak doğup gelişmesine yani saç geleneğinde yapılan ilk hareket ve canlandırmalara kadar inerek geleneğin ritüelden mitolojiye dönüşmesini incelemektir. Bu aşamada ritüelin mitolojiye nasıl dönüştüğünü sorgulamak gerekir. Ritüeller, insanların kendilerine fayda veya zararı olduklarına inandıkları birtakım hayali ve soyut varlıklara karşı yaptıkları saygı ve korunma amaçlı gösterilerdir. Yeryüzünü, gökyüzünü, tabiatı ve insanları sorgulayan insanlar bu evrende meydana gelen hastalık, ölüm, gece gündüz, mevsimler, yağmur, kar gibi olayları anlamlandırarak kişiselleştirmişlerdir. Bunları yapan hayali varlıkların olduğuna inanmışlar ve bu varlıklara karşı saygı ve korkularını gösteren yardım ve korunma amaçlı ritüeller oluşturmuşlardır. Bu ritüellerin ilk oluşumu, küçük toplulukların kam veya kutlu kişi olarak nitelediği diğer insanlardan farklı bir yönü bulunan sıra dışı birisi tarafından sağlanmıştır. İşte saç saçma da bu ritüelin bir parçasıdır. Bu ritüel zamanla kutsal bir hâl olarak mitolojinin bir parçası olmuş yani kutsallık kazanmıştır. Kutsallık kazanan ve mitolojik hafızaya kazınan gelenekler binlerce yıl unutulmadan geleceğe aktarılırlar. Saç saçma geleneği de ritüelden mitolojiye, mitolojiden düğün geleneklerine uzanan bir yolculuğun ürünüdür.

4. 3. Eşik İnancı

Güncel Türkçe Sözlük’te eşik “kapı boşluğunun alt yanında bulunan alçak basamak; asitane” olarak tarif edilmektedir (www.tdk.gov.tr, 2023). Tasavvufta “ulvi değer taşıyan yer, alçakgönüllülük ve yücelik” anlamlarına gelir (Kaya, 2001, s. 314). Halk dilinde ise evlerin özellikle dış kapısının altında bulunan yüksek yerlerine eşik denildiği bilinmektedir. Eşik, aynı zamanda hayatın dönüm noktalarını da simgeler. Bir durumdan diğerine geçmeyi temsil eder. Doğum, evlenme ve ölüm insan hayatındaki en önemli eşiklerdir. Buna bağlı olarak Oğuz Kağan Destanı’nda Oğuz Kağan’ın kırk günlükken büyümesi, yürümesi ve oynaması bir eşik olarak kabul edilebilir (Ergin, 1970, s. 1). Burada kırk sayısı bebeklikten kurtulmanın bir eşiğidir. Günümüz Türk dünyasında yaygın olan yeni doğum yapan anne ve bebeğinin kırklanması geleneğinin Mit-Ritüel Kuramı’na göre mitolojik temelini Oğuz Kağan Destanı’na dayandığı söylenebilir. Oğuz Kağan’ın hayatının önemli bir aşaması olan kırkinci günü ritüele dönüşmüş ve mitolojik bir anlatı olmuştur. Bu mitolojik olgu ise halk kültüründe kırklama gelenekleri olarak kendine has ritüelleriyle devam etmektedir.

Evlerde bulunan eşiğin ise mitolojideki kutsallığının ve dışarıdan gelecek yabancılara karşı koruyuculuğunun günümüz halk inançlarındaki en önemli yansıması düğünlerde görülür. Gelin, yeni üyesi olduğu ailenin evine alınırken eşikten yani kapıdan değil de pencereden içeri

alınır. Bu uygulamanın Türkiye’de farklı yörelerde yer aldığı görülmektedir. Bunun yanında, evlerin eşikleri temiz tutulur. Eşiğe oturma uğursuzluk getireceğine inanılır hatta “Eşiğe oturanın çocuğu olmaz.” diye bir söylem de vardır. Bugün bize anlamsız gibi gelen ve hurafe olarak adlandırılan birçok geleneğin aslında mitolojik bir açıklamasının olduğu burada açıkça görülmektedir ve gelenekleri anlamlandırmada Mit-Ritüel Kuramı’nın önemi de ortaya çıkmaktadır.

Türk mitolojisinde yer alan animizm anlayışının bir örneği de “eşik”te yatmaktadır. Eşik inancı ev iyesi² ile bağlantılıdır. Evi koruyan ruhun eşikte olduğuna inanılır. İnaniş’a göre eşik sahiplidir yani bir ruhu vardır, canlı bir varlık gibi tasavvur edilir. Eşikte bulunan koruyucu ruh ev halkını dışarıdan gelecek tehlikelere karşı korur. İnan, Altay Türklerinde bu ruhların Erlik’in bahadır oğulları olarak bilindiği belirtir. Buradaki inaniş’a göre kapının iki sögesi arasında bulunan Erlik’in oğulları eşiğin üzerinde gezinerek şerir ruhlara saldırırlar onları eve sokmazlar (1976, s. 73). İşte bu nedenle bazı yörelerde gelin eşikten değil de pencereden içeri alınır ki koruyucu eşik ruhu, gelini yabancı sanmasın. Yine eşiğin temiz tutulması ve eşiğe oturulmaması gibi inançların kökeninde bu koruyucu ruh anlayışı yatmaktadır.

Bu anlayış günümüzde; Tunceli, Gaziantep yörelerinde ve Kazak, Kırgız Türklerinde gelinin yeni evine girerken eşiğe basmaması veya halı ve kilime sarılarak eve sokulması geleneğiyle devam etmektedir (Kalafat, 1990, s. 48-49). Bu inancın altında ise eşiğe dolayısıyla ev iyesine duyulan saygı yatmaktadır.

4. 4. Ateş İnancı

Ateş ve ocak kültü birbiriyle bağlantılıdır ve her ikisi de Türk kültüründe kutsal kabul edilir. Bu kutsallığın ifadesi olarak ocakta bulunan ateş ve közün başka evlere gönderilmesi uğursuzluk sayılır. Ocakta yanan ateşin söndürülmemesi ve aynı közle yakılarak devam ettirilmesi uğur sayılır. Ateş ve dolayısıyla ocağın kutsallığı düğünlerde de görülür. Ataman, eski Türk düğünlerindeki geleneklere göre; yeni gelin, damadın evine gelince üç ay süreyle ocaktaki ateşin söndürülmemesinin istendiğini eğer sönerse yeni ateşin kibritle değil komşudan alınan közle yakılması gerektiğini belirtir (Ataman, 1992, s. 47). Bu kutsallık halk inançlarında da kendisini gösterir. Ateşe karşı tükürmek veya işemek saygısızlık olarak kabul edilir (Boratav, 2012, s. 34). Eski Türklerde, ateşi su ile söndürmek, ateşe tükürmek, ateşle oyun oynamak yasaktır (İnan, 1986, s. 67). Ateşin koruma amacıyla kullanıldığı da görülür. Balıkesir ve Bergama yörelerinde evcil hayvanların salgın hastalıklardan korunması amacıyla ateşlerin arasından geçirildiği bilinmektedir (Boratav, 2012, s. 34).

Ocak kültü de ateş kültürünün bir devamıdır. Ateş kültü ve aile ocağı kültü atalar kültürüne bağlı bir kültür (İnan, 1986, s. 68). Ocak, ev veya çadırın en kutsal yeridir. Ocağı sönmek neslin sona erdiğini ifade eder. Şifacılar da ocak ve ocakçı adı verilir. Ocakçılık el verme yöntemiyle yapılır (Boratav, 2012, s. 35). Ocak ve ocakçılığın şifa temelli olması, ateşin şifa ve tedavi yönüyle ilgilidir. Ocakçıların şifa dağıtması ile ocakta bulunan şifalı ateş bağlantılıdır. Roux, ateşin şifa ve arındırma yönüyle ilgili bazı kaynaklarda Türklerin ateşe dua ettiklerinin yazılı olduğunu, Türk büyücülerin kendilerini ziyarette gelen yabancı elçileri ateşin arasından geçirerek arındırdıklarını belirtmektedir (2011, s. 40).

² İye: “Mitolojide olağanüstü güçlere sahip olduğuna inanılan güç” anlamına gelmektedir. Ak ve kara iye olmak üzere ikiye ayrılır. Ak iye koruyucu kara iye ise kötülükler saçıcıdır (Kaya, 2007, s. 389).

Ateş, eski Türk mitolojisinde dört kutsal unsurdan biri olarak değerlendirilir. İnan, Şamanist inanca sahip olanların ateşin temizleyici olduğuna ve insana musallat olan kötü ruhları kovduğuna inandıklarını belirtir. Bu nedenle Batı Göktürklerde ve Moğollarda kendilerini ziyarete gelen yabancı elçilerin kağanın huzuruna çıkmadan önce ateşler arasından geçirildiğini ifade eder. Bu ritüelin amacı yabancılarla birlikte ülkeye gelebileceğine inandıkları kötülükleri ateşle temizlemektir (İnan, 1986, s. 68).

Ateşin bir kült olarak değerlendirilmesinde ise mitolojik bir hikâye yatar. Eski Türkler arasındaki inanca göre ilk ateşi Tanrı Ülgen, gökten getirdiği bir kara ve bir ak taşı birbirine vurarak yakmıştır. Bu nedenle bazı boylarda (Altay ve Yakut) özellikle çakmak taşıyla yakılan ateş kutsal sayılır. Bu mitolojik algının bir devamı olarak Kuzey Altaylarda gelin ile güveyin gerdek gecesi ilk yaktıkları ateşi çakmak taşıyla yaktıkları görülür. Yakut Şamanları da ayin ve törenlerde ateşi çakmak taşıyla yakarlar ve buna mukaddes ateş derler. Aile ocağında yanan ateş de kutsal sayılır (İnan, 1986, s. 66).

Türklerde ateşe bakıp gelecektekenden haber verme geleneği de vardır. Bu amaçla büyük bir ateş yakılır ve bu ateşe dualar eşliğinde kurban sunulur. Ardından alevin rengi yeşilse bereket, kırmızıysa savaş, sarıysa hastalık, siyahsa hükümdarın ölümü veya uzak yolculuk çıkarımında bulunulur. Ateş ısıklık çalarsa uzaktan bir yolcu geleceğine inanılır (İnan, 1986, s. 67).

Türk mitolojisine ait ilk ve temel bilgilere rastladığımız İslamiyet öncesi Türk destanlarında da ateş yer almaktadır. Radloff tarafından derlenen Yaratılış Destanı'nda ateş; şeytanın eşyalarının yakıldığı yer olarak tasvir edilir. Dolayısıyla ateş kötülükleri yok etmiştir: "Kerpeten, çekiç, körük, gibi ne şeyi varsa. Hepsi birden toplanıp, ateşe atılmıştı. Körüğün alevinden, bir kadın fırlamıştı. Kerpetenle çekiçten, er kişi türemişti." (Ögel, 2010, s. 462). Bozkurt Destanı'nın bir varyantında ise Türk halkı bulunan ateş sayesinde soğuktan donmaktan kurtulmuştur:

Dördüncü çocuk ise Chien-su ve Şin dağlarında oturuyordu ve kardeşlerinin de en büyüğü idi. Bu dağlar üzerinde, yıkılan eski devletin başkanı A Pang-pu'nun bir oymağı yaşıyordu. (Bu dağların çok soğuk olması sebebiyle) bu oymak da soğuktan çok ısırtıp çekiyor (ve ısınmanın bir yolunu bulamıyordu). Dört çocuğun en büyüğü, burada ateşi bulmuş ve onları ısıtarak beslemişti. Bu yolla da oymak halkı hayatta kalmanın yolunu bulmuştu. Bunun üzerine diğer üç kardeş de birleşerek büyük kardeşlerini başkan seçmişlerdi. Büyük kardeş başkan olunca da Türk unvanı verilmişti. Bu Türk'ün özel adı da Na Tu-liu idi. (Ögel, 2010, s. 28).

Ergenekon Destanı'nda ise ateş, demiri eriterek Türklerin bulunduğu yerden kurtulmalarını sağlamıştır (Ögel, 2010, s. 63). Dolayısıyla ateş, bir milleti yok olmaktan kurtarmıştır. Ateşin destandaki bu kurtarıcı yönünü temsilen ve dolayısıyla ona saygının bir ifadesi olarak ritüeller ortaya çıkmıştır.

Kalafat, eski Türklerin bir ateşin etrafında toplanarak ayin yaptıklarını ve bir demiri bu ateşte kızdırıp örs üzerinde dövüklerini belirtir. Bunu yapmalarındaki amacın ise kendilerini Ergenekon denilen yerden kurtaran ateşe olan şükran olduğunu ifade eder (1990, s. 50-51). Ateş ile ilgili bu ritüeller ateşin kutsallık kazanmasına ve iyeye sahip mitolojik bir hikâyesinin olmasına yol açmıştır.

Ateşin Türk mitolojisinde ve en eski metinlerde kötülükleri yok eden ve bir milleti yok olmaktan kurtaran yönlerinin olduğu görülmektedir. Bu mitolojik olgular günümüz halk kültüründe ateşin; kutsal, şifa, temizleme, arındırma, koruma yönleriyle yaşamasına neden

olmuştur. Ateşe yüklenen bu kutsallık ve ateşin iyesinin yani sahibinin olduğu inancı ateşe bakarak fal bakmanın da temelini oluşturmaktadır.

5. Sonuç

Folklor araştırmalarının insanlık tarihi ve geleceği açısından önemi büyüktür. Bir kurama dayanmadan yapılan çalışmalar fayda getirmemekte ve zamanla unutulup gitmektedir. Folklorun işlevsel hâle gelmesi ve halk yaşamında olumlu izler bırakması istenmektedir. Kültür aktarımı ve nesillerin sağlam temeller üzerinde yeniliklere ulaşması ana hedeftir. Bu temeller gelenek, inanç gibi kültürün farklı boyutlarını üzerinde barındırmaktadır. Kültürün kökenlerinin ve her bir geleneğin geçmişten gelen bir anlamının olduğunun bilinmesi insanın ait olduğu topluma daha da bağlanmasına ve kim olduğunu daha iyi bilmesine yol açacaktır. Bu noktada Mit-Ritül Kuramı önem kazanmaktadır. Mit-Ritüel Kuramı, folklorun ritüel ve mitolojiye dayanan kökenlerini inceleme ve araştırma amacındadır. Bu kurama göre başlangıçta hareket ve şekillere dayanan ve bir anlam taşıyan günümüzde ritüel dediğimiz olgular, zamanla sözelleşmekte ve kutsallaşarak mitlerin doğup gelişmesini sağlamaktadır. Mitler ise kültürel değişimlerle halk bilgisi ve sözlü kültür ürünlerine dönüşmekte dolayısıyla folklorun temelini oluşturmaktadır.

Türk kültürü de bu kuram çerçevesinde değerlendirildiğinde gelenekler ve inançlar daha da anlam kazanmaktadır. Bu bağlamda “Al, Saçı, Eşik ve Ateş” ile ilgili inançlara baktığımızda her bir inancın mitolojik bir anlamının olduğu açıktır. Örneğin Al inancı ile ilgili geleneklerin şeytanın yarattığına inanılan mitolojik bir varlığa dayandığı görülmektedir. Mitolojik anlatılarda Al’ın saçlı olarak gösterilmesi günümüzde Al’ın atların yelelerini örmesi biçiminde bir inanç olarak karşımıza çıkmaktadır. Al’ın kötülüğü sembolize etmesi de yine onun şeytan tarafından ortaya çıkarılmasıyla ilgilidir.

Saçı saçma geleneği ise genellikle düğünlerde karşımıza çıkmaktadır ve bu geleneğin nazardan korunma amaçlı veya bolluk ve bereket temalı olduğu belirtilmektedir. Saçının mitolojik kökeni ise Tanrı ve kutsal kabul edilen ruhlara sunulan kansasız kurban olmasıdır. Geleneğin işlevi zamanla Tanrı’ya veya tanrısal olduğuna inanılan bir varlığa sunulan bir hediyeden bolluk, bereket ve nazara evrilerek değişmiştir. Mitolojide saçı saçma, tabiat varlıklarına karşı duyulan saygı ve korkunun ortaya çıkardığı bir ritüelin parçasıdır. Bu ritüel zamanla kutsal bir hâl alarak mitolojinin bir parçası olmuş yani kutsallık kazanmıştır. Kutsallık kazanan ve mitolojik hafızaya kazınan gelenekler binlerce yıl unutulmadan geleceğe aktarılırlar. Saçı saçma geleneği de ritüelden mitolojiye, mitolojiden düğün geleneklerine uzun bir yolculuğun ürünüdür.

Eşik de bu bakımdan önemli bir yere sahiptir ve onun sahipli olduğuna inanılır, dolayısıyla kutsal kabul edilir. Gelin yeni üyesi olduğu ailenin evine alınırken eşikten yani kapıdan değil de pencereden içeri alınır. Bunun yanında, evlerin eşikleri temiz tutulur. Eşiğe oturmanın uğursuzluk getireceğine inanılır. Tüm bu geleneklerin mitolojik anlamı animizm yani tabiattaki varlıkların bir ruhu olduğu inancıdır. Eşiğin evi koruyan bir ruha sahip olduğuna inanılması eşiği bu geleneklerin bir parçası hâline getirmiştir. Eşiğin hayatın dönüm noktalarını temsil ettiği de görülür. Günümüzde yaygın olan kırklama geleneklerinin mitolojik kökeni, Oğuz Kağan’ın kırk günlükken bebeklikten büyüklüğe geçmesine dayanır. Burada kırk gün bir eşik olarak kabul edilir ve kırklama yapılarak kutlanır.

Ateş ise ocak kültürüyle bağlantılı geleneklere sahiptir. Ateş ile ilgili gelenek ve inançlar mitolojideki ateşin kötülükleri yok eden ve bir milleti yok olmaktan kurtaran yönleri ile ilgilidir. Bu da onun kutsal kabul edilmesine ve bir ruhunun olduğuna yani sahipli olduğuna inanılmasına yol açmış günümüz halk kültüründe ise şifa, temizleme, arındırma, koruma, neslin devamı ve fal bakma yönleriyle yaşamasına neden olmuştur. Ateşin tedavi edici ve koruyucu yönü ise ocak ve ocaklılık geleneğini ortaya çıkarmıştır.

Mitolojinin folklorla yaşadığı ve geleceğe taşındığı görülmektedir. Buna bağlı olarak Mit-Ritüel Kuramı'nı Türk halk biliminin hemen her alanına uygulamak mümkündür. Destan, masal, halk hikâyesi, türkü, mâni gibi sözlü kültür ürünlerindeki mitolojik unsurlar ve bu unsurların kaynakları Mit-Ritüel Kuramı'nın kapsamına girmektedir. Halk inançları, törenler ve daha birçok alanda yapılacak çalışmalarda da bu kuram ekseninde hareket edilebilir. Mit-Ritüel Kuramı ekseninde folklorun irdelenmesi ve benzer çalışmaların yaygınlaşması gelenekleri daha anlamlı hâle getirecek ve birçok geleneğin yok olup unutulmasını engelleyecektir.

Kaynaklar

- Ataman, S. Y. (1992). *Eski Türk düşünceleri*. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Bayat, F. (2016). *Mitolojiye giriş*. İstanbul: Ötüken.
- Boratav, P. N. (2012). *Türk mitolojisi*. Ankara: Bilgesu.
- Cohen, P. S. (2002). Mit kuramları. çev.: Evrim Ölçer. *Halk biliminde kuramlar ve yaklaşımlar* 2 (s. 271-290). haz.: M. Öcal Oğuz, Selcan Gürçayır. Ankara: Geleneksel.
- Çobanoğlu, Ö. (2002). *Halkbilimi kuramları ve araştırma yöntemleri tarihine giriş*. Ankara: Akçağ.
- Ekici, M. (2007). *Halk bilgisi (folklor) derleme ve inceleme yöntemleri*. Ankara: Geleneksel.
- Eliade, M. (2001). *Mitlerin özellikleri*. çev.: Sema Rifat. İstanbul: Om.
- Ergin, M. (1970). *Oğuz Kağan destanı*. İstanbul: Millî Eğitim.
- Goody, J. (2018). *Mit, ritüel ve söz*. çev.: Damla Sezgi. İstanbul: Küre.
- Honko, L. (2002). Miti tanımlama problemi. Çev.: Nezir Temür. *Halk biliminde kuramlar ve yaklaşımlar* 2 (s. 246-259). Haz.: M. Öcal Oğuz, Selcan Gürçayır. Ankara: Geleneksel.
- İnan, A. (1976). *Eski Türk dini tarihi*. İstanbul: Millî Eğitim.
- İnan, A. (1986). *Tarihte ve bugün Şamanizm*. Ankara: TTK.
- Kalafat, Y. (1990). *Doğu Anadolu'da eski Türk inançlarının izleri*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Kaya, D. (2007). *Türk halk edebiyatı terimleri sözlüğü*. Ankara: Akçağ.
- Köse, S. (2021). Ritüel bellek. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 14(33), 57-70.
- Krappe, A. H. (2002). Folklor ve mitoloji. Çev.: Umay Günay. *Halk biliminde kuramlar ve yaklaşımlar* 2 (s. 233-245). haz.: M. Öcal Oğuz, Selcan Gürçayır. Ankara: Geleneksel.
- Krohn, J. ve Krohn, K. (2004). *Halk bilimi yöntemi*. çev., Günsel İçöz. haz.: Fikret Türkmen. Ankara: TDK.

- Oğuz, M. Ö. (2000). *Türk dünyası halk biliminde yöntem sorunları*. Ankara: Akçağ.
- Oğuz, M. Ö. (2006). Türkiye'nin Doğu Karadeniz kıyısında Mayıs Yedisi Bayramı. *Millî Folklor*, 18(69), 5-14.
<https://www.millifolklordergisi.com/PdfViewer.aspx?Sayi=69&Sayfa=2>
- Ögel, B. (2010). *Türk mitolojisi* (C I). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Raglan, L. (2002). Mit ve ritüel. çev.: E. Ölçer Özünel. *Halk biliminde kuramlar ve yaklaşımlar* 2 (s. 318-331). haz.: M. Öcal Oğuz, Selcan Gürçayır. Ankara: Geleneksel.
- Rappaport, R. A. (2008). Ritüel. Çev.: Kürşat Korkmaz. *Halkbiliminde kuramlar ve yaklaşımlar* 1 (s. 299-308). haz.: M. Öcal Oğuz, Metin Ekici, Nebi Özdemir vd. Ankara: Geleneksel.
- Roux, J. P. (2011). *Eski Türk mitolojisi*. çev.: Musa Yaşar Sağlam. Ankara: Bilgesu.
- Seyidoğlu, B. (2002). *Mitoloji üzerine araştırmalar*. İstanbul: Dergâh.
- Türk Dil Kurumu, Güncel Türkçe Sözlük, Web: <https://sozluk.gov.tr>. (E.T.: 16.12.2024)
- Veries, J. D. (2002). Doğa mitolojileri. çev.: Gülten Küçükbasımacı. *Halk biliminde kuramlar ve yaklaşımlar* 2 (s. 291-304). haz.: M. Öcal Oğuz, Selcan Gürçayır. Ankara: Geleneksel.

Extended Abstract

The history of folklore studies dates back to the 19th century. It is seen that folklore researchers conducted research and studies with theoretical approaches in this century. In the first folklore studies, the text-centered Historical-Geographical Finnish Theory was used. It is known that through this theory, variants of the folklore product were examined based on its structure, subject and motifs. This theory is very important in determining the kinship ties of nations. The theory that emerged as a continuation and complement of the Historical-Geographical Finnish Theory is the Myth-Ritual Theory. This theory emerged in the 1950s and tried to determine the connection of folklore with rituals and mythology. According to the Myth-Ritual Theory, people who questioned birth, death, night, day, seasons and natural events symbolized these and expressed them with rituals. These forms of expression formed mythology based on words and actions. The Myth-Ritual Theory examines and evaluates folklore studies in terms of the evolution of culture from rituals to myth, from myth to culture and art. In this study, firstly, the importance of Myth-Ritual Theory in folklore studies was emphasized, then, within the framework of this theory, beliefs related to "Al", "Saçı" Threshold and Fire in Turkish culture were examined.

Knowing the origins of culture and that each tradition has a meaning coming from the past will lead to a person being more attached to the society they belong to and knowing who they are better. At this point, Myth-Ritual Theory gains importance. Myth-Ritual Theory aims to examine and research the roots of folklore based on ritual and mythology. According to this theory, the phenomena we call rituals today, which were initially based on movements and shapes, become verbalized and sacred over time, enabling the birth and development of myths. Myths, on the other hand, transform into folk knowledge and oral culture products with cultural changes, thus forming the basis of folklore.

When Turkish culture is evaluated within the framework of this theory, traditions and beliefs gain even more meaning. In this context, when we look at the beliefs related to "Al", "Saçı", Threshold and Fire, it is clear that each belief has a mythological meaning. For example, it is seen that the traditions related to the belief in "Al" are based on a mythological being believed to have been created by the devil. In mythological narratives, the fact that "Al" is shown with hair is today a belief in the form of "Al" braiding the manes of horses. The fact that "Al" symbolizes evil is also related to its emergence by the devil. The tradition of "saçı" is usually encountered at weddings and it is stated that this tradition is for protection against the evil eye or for the theme of abundance and fertility. The mythological origin of "saçı" is that it is a bloodless sacrifice offered to God and spirits considered sacred. The function of the tradition has changed over time from a gift offered to God or a being believed to be divine to abundance, fertility and evil. In mythology, "saçı" is part of a ritual that emerges from respect and fear for natural beings. Over time, this ritual has become sacred and has become a part of mythology, in other words, it

has gained holiness. Traditions that gain sacredness and are engraved in mythological memory are passed on to the future without being forgotten for thousands of years. The tradition of “saçı” is also the product of a long journey from ritual to mythology, from mythology to wedding traditions.

Threshold also has an important place in this respect and is believed to have an owner, therefore it is considered sacred. When the bride is taken into the house of the new member of the family, she is taken in through the window, not through the threshold, that is, the door. It is seen that this practice is present in different regions in Turkey. In addition, the thresholds of the houses are kept clean. It is believed that sitting on the threshold will bring bad luck. The mythological meaning of all these traditions is animism, that is, the belief that the beings in nature have a spirit. The belief that the threshold has a spirit that protects the house has made the threshold a part of these traditions. It is also seen that the threshold represents the turning points of life. The mythological origin of the traditions of forty days that are widespread today is based on Oghuz Kagan's transition from infancy to adulthood when he was forty days old. Here, forty days are considered a threshold and are celebrated by forty days.

Fire, on the other hand, has traditions related to the cult of the hearth. Traditions and beliefs about fire are related to the aspects of fire in mythology that destroy evil and save a nation from extinction. This has led to it being considered sacred and believed to have a spirit, that is, to be owned, and in today's folk culture, it has lived on with the aspects of healing, cleansing, purification, protection, continuation of the generation and fortune telling. The healing and protective aspects of fire have brought about the tradition of “ocak” and “ocaklık”.

It is seen that mythology lives on with folklore and is carried into the future. Accordingly, it is possible to apply the Myth-Ritual Theory to almost every field of Turkish folklore. Mythological elements in oral culture products such as epics, tales, folk stories, folk songs, and manis and the sources of these elements are included in the scope of the Myth-Ritual Theory. Studies on folk beliefs, ceremonies and many other areas can also be carried out on the axis of this theory. The examination of folklore on the axis of the Myth-Ritual Theory and the spread of similar studies will make traditions more meaningful and prevent many traditions from disappearing and being forgotten.